

„maga csinálja a mérleget is meg a súlyokat is”

(Bertók László: Hazulról haza)

Írni annyi, mint a maradandóságra szedelőzködni. Horatius például nem abban a tudatban költött-e, hogy betűivel ércnél maradandóbb emléket állít magának? *Exegi monumentum aere perennius...* Ez nem holmi parázserejű meggyőződés, igaz, ott, ahol vers készül, nem is adagolható kicsiben: se a hit, se az erő, mely az íróeszközt vezeti. A költőnek tehát először is a hitét, azaz lelke állításait illik megteremtene, ez az ő első műve. De honnan jön maga a költő? Bertók László szerint hazulról jön. És haza akar érni. *Hazulról haza*: különös fogalompar, amelyben távolság és közelség egymás formáit öltik föl. Vagy nem erre utal Bertók, amikor közeli és távoli vonzalmak közt nyugtalanokodó önmagát, költői eszméletének kora éveit idézi? „Az én tájékozódási pontjaim az ötvenes-hatvanas években elsősorban és talán törvényszerűen a népi írók voltak.” Majd: „a hatvanas évek végétől (...) egyre inkább érdekelt, ahogy Pilinszky János vagy Nemes Nagy Agnes írt, létezett”. Ugyancsak az *Itt, ahol ülök*ből való az a felismerése, hogy „Mindig több, de mindig legalább két ember lakozott bennem.” Lehet, hogy innen a kétemberesen szívós törekvés, mellyel a hangulataiból, érzéseiből élő költőt oly eltökélten igyekszik összeegyeztetni a tudatos elemzővel? Mindenesetre ő az, akiben egyik félnek sem kell bánnia a másikat.

Hogy a munkára fogott figyelem rangját régen fölfedezte: a Vörösmartyórlól és a Csokonairól írott népszerűsítő könyvei tanúsítják. Tárgya, hőse is volt már a saját prózájának (például a *Priuszban*), de nem annyi zamattal, színnel, a maga hátterére nem annyira széles tekintettel, mint most. Bertók Vésén született – mint faluról valót, először a közvetlen körébe eső valóság táplálta, amelynek őszinte és gyakorlatias egyszerűségén keresztül menni: semmilyen más környezetben ki nem járható iskola. Simának csöppet sem sima, sőt kontrasztokkal teli iskola ez, de annak, aki fogékony rá, sokat juttat, úgyhogy Bertók is sokat ad vissza. Sokat sokféleképp. Ennek megfelelő változatosságú a *Hazulról haza* formája; csak az első otthon ihletéből született oldalain helytörténet, vallomás, család-história, szociográfia és interjúszlet osztozik – méghozzá anélkül, hogy a fogalmazás szeretetteljes tárgyilagosságát és föl-fölötölő gyöngéd ironiáját egy pillanatra is megzavarná valami bennfentességgel vagy fontoskodás. A *Hazulról haza* ennél korrektebb kalauza egy

jelentős költészet élményi mögöttesének. A *Hazulról haza* tényekhez kötött könyv. Hiteles, tehát érdekes.

De az érdeklődést, amit hiteles voltával kelt, mindenekelőtt személyességével tartja fenn. Kiváltképp igaz ez a tanúi beállítódás azokra a passzusokra, amelyeken Bertók László a mestereit, néhai és mai szakmabelijeit viszi az olvasó közelébe. A művészvilág különleges magaslat és különleges lapály; fönt és lent egyaránt túlos érzékenységű népséggel. Itt mindenki egy összetett, önérvényesítésre rendelt monumentum, vagy legalább hinni szereti, hogy az – némelyekben viszont akkora e hiedelem, hogy a mellé olyasmí, mint rokonszeny, ragaszkodás, hála már nemigen fér oda. Az irodalmi élet fokát az emlékezés mértékével lehet mérni, mondja Babits. Ha az egyén is fokolható ezen a módon, Bertók Lászlóban nyugodtan kihúzhatja magát a respektus. Ó tudniillik, távol a feledkező hittől s immár a mesterek közt mesterként: hű emlékezetű. *Hazulról: Véséről haza-* (Pécsre) érve kezdődik igazi növése a pályán. S kik serkentették új talajba átojtott életét? „Talán Pál József, a költő, a főiskolai könyvtár vezetője hívott a legkitartóbban, (...) talán Fodor András biztatott leginkább.” A számos poétahajtást gondozó Fodor András nemcsak örömét lelte a gondozottjaiban, Bertókról azonban korán felismerte, hogy ő az, akinek nem hiába hitelez; egy levelében alighanem a költő-öcsnek címezhető leglényegesebb mondatot bizta rá: „Mindig a tehetség és emberség együttese a fontos.” S kaphat-e méltóbb kamatot az emberség művésze, mint amivel a Fodor Andrásról szóló esszé zárul? „a dolgok szalján mindig maradt egy szilárd réteg, egy padozat, amely mint az óceánok alatti föld a földrészeket, összekötött bennünket. Ez a biztos alap (...) az a földdarab, amelyen születtünk és nevelkedtünk, azok az értékek és mértékek, az a tartás és ragaszkodás, amit Somogyban örökségül kaptunk, s amelynek becsülésére, szolgálata, megtartására Fodor András mutatott a legszebb példát.”

A tehetség és az emberség összhangját forszírozó Fodor-féle mondat szerint az ember minden vonása magában hordja a művész tulajdonságait, és viszont. Ha e tétel megáll a lábán, a dísztelen és fenségesen kopár költészetet teremtett Csorba Győző feltehetőleg magánemberi viszonyaiban is szikár, visszafogott egyéniséggel lehetett. Bertók ezt különösebben nem erősíti, nem cáfolja. Ő inkább bölcsnek és higgadtnak mondja (igaz, nem véve el tőle a szigorúság jegyét sem), de e gyökérvonásoknál számszorra sokrétűbb portrét kerekít Csorbáról. Az *Olyannyira élő számomra még...* című dolgozatban a helyhez (Pécshez) kötött magyar irodalmi félmúlt valamennyi számottevő alakja feltűnik: Várkonyi Nán-

dortól Tüskés Tiborig, Weöres Sándortól Szántó Tiborig, Lovász Páltól, Pákolitz Istvántól Szederkényi Ervinig és tovább. Ki ne gondolná úgy, akár e részleges névsort böngészve, hogy az irodalmi *pécsiség*, kivált egy szomjas fiatalember számára, maga volt a megtestesült vonzerő. És íme: Bertók mégis menne, szökne a városból, végül épp Csorba Győző szavának engedve marad. „Evek kellettek, hogy megkapaszkodjam Pécsset, s még több év, hogy megtaláljam a költőt, aki a vele való találkozások, a magányos erőfeszítések és minden egybek után egyszer csak ott állt bennem.”

A két művész-képmás, a Fodor Andrásé és a Csorba Győzőé arra példa, hogyan lát bele a lélek a lélekbe; a hasonló a hasonlóba, a külön fejezetben szereplő alakok harmadikjaktól számba vett Szederkényi Ervin gyorsportréja viszont egy lélekhasadásra ítélt östípust személyesít meg néhány vonással. A kettős lekötöttségéből fakadó törekvés, amely talán Szederkényiben is munkált, ismerős. Adott esetben apológia is kerithető hozzá, mert nincs az az egyéni sors, amely így vagy úgy lenne megérthető, mint ahogy nincs az a kéthitűség, amely így vagy úgy ne hordaná magában önnön átkát. *A Jelenkorról és Szederkényi Ervinről* című interjú az egykori főszerkesztő képe mögé valóságos kis folyóirat-történetet illeszt, az *Egy nehéz mondat* tanulsága pedig mit sem kopott az időben. Mondhatjuk-e például, hogy az erkölcs és az irodalom mai viszonya egy köteles kapcsolat netovábbja? „...nem abba az irányba akart elrepülni – írja a szerző Szederkényiről –, amerre a sorsa, a nálánál sokkal nagyobb erő végül elröpítette.” Ebben, mint Bertók hozzászól, valóban egy élet minden keserve – és igen: minden tragédiája – benne van.

Nem melleleg: Bertókot is megérintette a lehetőség, hogy az irodalom hivatalos emberévé avanzálhat. S aligha érdemtelenül bízták volna meg lapkészítési feladattal, hisz remekül szerkeszt. A *Hazulról haza* alkalmi írások gyűjteménye, a legújabb és a legrégebb esszé között évtizednyi a korkülönbség. A könyvtestben mégis mindegyik a helyén áll. Hogy a szerző imitt-amott ismétél? Az ismétlés a ritmus velejárója. Hogy élete bizonyos fordulót – például ötvenes évekbéli börtönjárását – több ízben is szóba hozza? Ugyan csoda-e a dráma emlékének megújítása attól, akire hűszévesen, egy verse miatt az ÁVH rácsukta a pinceaajtót?!

Az adatteli és részletgazdag (fényképek garmadjával illusztrált) könyv záradéka, a *Körberajzolni a kanál vizet?* szükségese összefoglaló az életrajzi és szellemi időtű mozzanatainak tüzetes megvilágítását követően ez a nyelvileg és tartalmilag egyaránt magas fokon megvalósított esszé álom az egésztől. Itt a szerző azzal a hittel néz vissza és előre, amely egy-egy ha-

tékony pillanatra képes felfüggeszteni az emberi életben lappangó-kegyetlenkedő töredékességet. A tevékenység, a működés az, amely megsokszorozza az efféle pillanatokot; a hitet, hogy valami mégis egész bennünk. Vagy egészen olyan. Egy gesztus, egy mondat, egy érzés, egy emlék. Vagy egy könyv, mondjuk a *Hazulról haza*: mert az csakugyan egészen egyszerű.

(*Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2005*)
Kelemen Lajos

Hallatszik-e a csönd?

(Szélgjegyzetek Turczy István válogatott verseihez)

1.

A líra meghal, írta Babits Mihály idestova nyolcvan évvel ezelőtt. A drámai tömondat mintája talán Nietzsche nem kevésbé drámai tömondata lehetett: *Az Isten halott*. Hiszen a költőnek is a transzcendentális Semmivel kell szembesülnie, ha létének egyetlen értelme, énjének teremője és küldetésének megbízója, a költészet nincs többé. És persze kihallhatjuk belőle a Babitstól példaképként tisztelt Arany János idevágó kijelentését is: *Letészem a lantot*.

A kettő össze is kapcsolható, akár magyarázó, akár következtető mellérendelésben: *A líra meghal, tehát letészem a lantot*, illetve: *Letészem a lantot, mert a líra meghal*. Összekapcsolásuk már csak azért is lehetséges, mert mindkét mondat jelen idejű. Arany mondhatta volna, hogy *letettem a lantot*, s Babits is, hogy *a líra meghalt*. Ez állna közelebb Nietzsche befejezettségét, az „elvégeztetett” könyörtelenségét sugalló állításhoz. Két költőnk azonban nem állapotról szól, hanem folyamatról. Melynek vége kiszámítható, mint a tragédiákat lezáró katasztrófa, de a történetben szereplő tragikus hős ezt csak jelenként élheti át. A *meghal* ígét önmagára vonatkoztatva senki sem használhatja múlt időben.

Mi indokolja ezt a szigorú ítéletet? Babits az avantgárdot hibáztatja költeményében (*Régen elzengtek Sappho napjai*): „Nagyon is merész / kezekkel téptük a kényes leány / hegedű-testét”, szólaltatja meg a formák széttröszölésének, a nyelv poétikus lehetőségeit megtagadó modernségnek a büntudatát.

A Babits-költemény – bizonyára nem egyedül, hanem a korszak más hasonló nyilatkozataival együtt – a költészet válaszútra érkezését jelzi. Babits – nemzedéktársaival és tanítványaival, követőivel együtt – a hagyományban gyökerező újklasszicizmust

választotta, az avantgárd folytatói pedig a későmodernség, illetve a posztmodernitás irányába tértek.

Kérdés, hogy melyik volt a helyesebb döntés. Vagy – mert poétikai döntések helyességét mindig csak az utókor elfogult ítélete igazolja – melyik volt a járhatóbb út?

Ebben a szövegösszefüggésben értelmezhető Turczy István válogatott verseinek kötetcíme: *Hívásra szól a csönd*. A címadó vers halottsírátó; címe, mely a költemény ismétlődő sora is, a halálban elnémult költő „csöndjére” vonatkozik, kötetcímként azonban általánosabb értelmet (is) nyer. A *költészet* „csöndjére” utal, némaságára, elnémulására, sőt elnémítására. „a csönd páncélingébe öltözve ekképp védett lettem / a szavak mint az ostyá számban meghitt semmivé / olvadnak”, olvashatjuk a *Jövő a múltban: jelen* című költeményben. Másutt: „és elvegyétek tőlem / amit még el lehet / a legfőbb bűnjelet: / satuba szorított / parázsló nyelvemet” (*Automatikus vers a szorongásról*); „az én számban is fokozatosan / szétmorzsolódnak az idő tagmondatai” (*Találkozás egy amnéziás tetemmel*); „most titkaim tudója: megvagyok, / köszönöm, magamba dőlve hallgatok” (*Bőrdal*); „arcod: egy marék hamuba oltott szürke csönd / mennyi megíratlan vers bujkál a szemeidben” (*Czeslaw*); „szívében csönd horgonyoz” (*Alázatosan elázott hajó a válaszüton*); „csomósodik a csönd, / szorít a torok – /.../ hallgatásüledék hull alá” (*Lévféle barátainhoz*); a költő „egy citromfának dől / görnyedt csönd” (*Homérosz*). A költő, akinek szerepe és kötelessége a szólás, újra meg újra a hallgatás szerepében és kénytelenségében találja magát. Nem önként, nem a nyelv elégtelenségének felismeréséből következően, hanem valami ismeretlen végzet, külső hatalom kényszerének engedve – lásd a „satuba szorított nyelv” metaforáját. A szerep és a kötelesség elvesztése/elhanyagolása büntudatot szül: „a vers gyaroltságánál csak saját gyaroltságunk / nagyobb (amiről, te, olvasó, mégis úgy értesülsz, / hogy a verset elolvasod)”. Íme a *Letészem a lantot* paradoxonának legújabb kori változata: azt, hogy nem lehet verset írni, csak versben lehet elmondani. E paradoxon mélyén ott (lehet) a hit a vers feltámadásában („civilizált hordalékaitól megszabadítva /.../ folyik tovább és megtisztul a nyelv”), de a kesernyés rezignáció is („természetes bomlástermék a vers”; „mi a vers halála egy porcorongsérvhez képest?”).

Néhány idézet lehet önkényesen és ötletszerűen kiragadott – sőt biztosan az – egy költő jó negyedszázados terméséből. De az olvasó figyelmét az irányítja rájuk, hogy a *csönd* (vagy *csend*) metaforikus „mellékszerepben” is gyakran előfordul a kötet verseiben, mintegy a lírikus „tudatalat-

ti” elszólásaként: „konok vallomással felérő / csend” (*Születésnap az M7-esen*); „a kikötőkben kibiztosított csend” (*Hétköznapi*); „ökölbe szorított csend” (*Anyám én és a nap*); „ezüstös csendfeszületről csörgedező / friss hajnali zokogás” (*Szárnyasoltár*); „a törékeny csendben képzeletben / összeérnek kisujjaink” (*A Vers születése*); „tekintetem alján rebarbara illatú a csend” (*Ima helyett*); „a fehérizsap-csönd / legyezőszerűen terjedt / szerteszt”, „ásványi csönd” (*Venus Vulgivaga*); „szűkölők / a lélegzettel kitömött csendben” (*Egy újabb történet vége*); „belemerülve a foncsorozott, síkos csöndbe” (*Egy másik magányos este*); „még bujkál a csönd bőre alatt pár csupasz vonatkozás” (*Hegel*); „pökcsönd” (*Falikus csönd*); „csontmedrűből kiforgatott csönd”, „a lélek hajnali csöndjében fogat mosni”, „egyre konokabb a csönd” (*Amerikai akció*); „mozdulataimat pásztázza a csönd” (*Máté evangéliuma*); „halandók hajléka / a csöndkagylóba zárt tekintet” (*A Zöld Rabbi*); „az éjszaka maratonni csendjébe borulva / érzéseim benned lassan elmerülnek”, „elszoktam a csendtől / és lélekvesztőben rohan velem a világ” (*Téltetővirág*); „maradsz hát konok tömb, csönd lakója” (*Sem por, sem parázna*); „rendet sejtet a mozgás / erőt az átmeneti csönd”, „a csönd egy hely az oroszlan szemében”, „a készenlét párzik a csönddel” (*Egy videovers elemei*); „ércpézt a nyelv alá, jöjjön a csönd-korbács” (*Basszus&basszus*); „időszaki csönd-tárlat” (*Ereklyék; a csönd mélysége*); „a csönd új végtagokat növeszt”, „végleges csönd nincs” (*Csokonai Vitéz Műhely*); „egyre mélyebb csönd egyre aluszékonyabb / koraesti hallgatás” (*Zsebemben költők turkálnak*); „beissza szemem a fehér csöndet” (Búcsú *Budapesttől*); „moha-csönd / telepszik gyűrött homlokomra” (*Álomfejtés*); „hosszú csöndversek jöttek” (*Dávid*); „monumentálisra tervezett csönd” (*Szonáták és közjátékok preparált zongorára*); „mostantól / kovásztalan csönd”, „olyan a csönd, akár egy feszülő kötél” (*Egy év*); „az első vers csendből vétett”, „láthatatlan madarak mintázzák freskót a csönd falán” (*Most már mindig így*); „csermelycsönd / végtelen belső zubogás” (*Videre*).

2.

Ez a „csönd-jegyzék”, bár böngésző-visszalapozó olvasás terméke, bizonyára hiányos, és valószínűleg nemcsak e válogatott kötetből lenne kiegészíthető, hanem (jóval bőségesebben) a költő eddig megírt „összes verseiből”. De a *csönd/csend* szó előfordulása nemcsak statisztikai (és alkotás-mélylélektani) érdekessége a kötetnek; a költő „kedvenc szavát” követ-